

شکست یا ایثار؟ بررسی عملکرد نیروی دریایی ایران در برابر متفقین

تحلیل نقش ارتش ایران در جنگ

۲۰ تیر ۱۴۰۴ ساعت ۱۳:۲۱

کشتی‌های جنگی انگلیسی تحت فرماندهی دریادار آربانتوت، نیروی دریایی تازه تأسیس ایران را هدف حملات شدید توپخانه قرار داده و یکی پس از دیگری کشتی‌های ایرانی را غرق کردند. با این حال، سربازان و ملوانان ایرانی با مقاومتی سرسختانه جلوی پیشرفت نیروهای انگلیسی را در تمام طول روز گرفتند. در این نبرد، فرمانده نیروی دریایی و ۶۵۰ افسر و ملوان ایرانی جان خود را از دست دادند.

آنچه در شهریور سال ۱۳۲۰ش اتفاق افتاد با سئوالات و ابهامات بسیاری روبرو شد. این که آیا راه دیگری برای نظام سیاسی ایران و شخص رضاشاه بود تا از حمله و اشغال کشور جلوگیری شود یا این سرنوشت محتوم ایران بود. در این ارتباط مطالب بسیاری مطرح شده و بسیاری از کارشناسان خطای رضاشاه در عدم شناخت دقیق نظام بین‌الملل را عامل اصلی اشغال ایران و ایجاد صدمات و لطمات برای کشور ارزیابی می‌کنند.

با این حال، آنچه کمتر در مورد آن صحبت شده نقش نیروهای نظامی ایران و مقاومت آن‌ها در برابر سه ابرقدرت جهانی یعنی ایالات متحده، اتحاد جماهیر شوروی و انگلستان است. این که این نیرو چه عملکردی در برابر متفقین داشت و آیا می‌توانست بهتر از آن عمل کند. این امر به خصوص در مورد نیروی دریایی مصداق پیدا می‌کند که در لحظاتی مقاومتی جانانه از خود نشان دادند و علی‌رغم کمبود امکانات و نابرابری طرفین در برابر تجاوز متفقین به خاک کشور از خود ایستادگی نشان دادند. بر این اساس، تلاش خواهد شد تا در سطور زیر به نحوه برخورد نیروی دریایی ایران با متجاوزان رسیدگی شود و ابعاد و زوایای آن بیشتر روشن شود.

پیشینه نیروی دریایی ایران تا سال ۱۳۲۰

پیش از پرداختن به عملکرد نیروی دریایی در جنگ دوم جهانی بهتر است درکی از توان و توسعه آن در دوران رضاشاه داشته باشیم. با روی کار آمدن رضاشاه در ایران ضرورت بازبینی و بازسازی نیروی دریایی بیش از پیش مطرح شد. نخستین تلاش‌ها برای تأسیس نیروی دریایی مدرن و به روز در سال ۱۳۰۲ش آغاز شد. در اسفندماه ۱۳۰۳ش، این نیرو با حداقل امکانات و تجهیزات اعلام موجودیت کرد و اولین عملیات آن سرکوبی شیخ خزعل در خوزستان بود. با این حال، نیروی دریایی ایران در این دوره بیشتر به عنوان یک ژاندارمری دریایی عمل می‌کرد و وظایف آن عمدتاً داخلی بود و چندان مسئولیت بین‌المللی بر عهده نگرفت. بسیاری از تجهیزات و کشتی‌ها با سفارش مستقیم از کشورهای غربی تهیه می‌شد و صنایع کشتی‌سازی در داخل کشور توسعه نیافته بود. این وابستگی به واردات، نقطه‌ضعفی بزرگ برای نیروی دریایی به حساب می‌آمد. [۱]

حمله متفقین به ایران

طنز ماجرا در این است که درست در بامداد سوم شهریور سال ۱۳۲۰ش درست پانزده روز بعد از انتشار منشور آتلانتیک که طی آن چرچیل و روزولت، آزادی و استقلال و حق تعیین سرنوشت را برای کلیه ملل جهان به رسمیت شناختند، کشور بی طرف ایران از شمال و جنوب مورد تجاوز قرار گرفت و نیروهای نظامی اتحاد جماهیر شوروی و انگلستان تمامیت سرزمینی ایران را مورد تاخت و تاز قرار دادند. شهرهای بی دفاع شمال شدیداً بمباران شدند و نیروی دریایی ایران در خلیج فارس و دریای خزر ظرف چند روز مضمحل گشت. آنچه این حوادث را تلخ تر کرد این بود که فرمانده نیروی دریایی نیز در همان روز اول حمله کشته شد. [۲]

روس‌ها از شمال و انگلیسی‌ها از جنوب

عملیات نظامی با ورود نیروهای شوروی از شمال و نیروهای انگلیسی از جنوب به خاک ایران از طریق زمین و دریا آغاز شد. نیروهای شوروی به فرماندهی ژنرال نوویکوف در سه محور وارد کشور شدند. محور اول از رود ارس عبور کرده و پس از تصرف ماکو و خوی به ساحل دریاچه ارومیه رسید. سپس به سمت ارومیه و تبریز پیشروی کرده و این دو شهر را نیز تصرف کرد. محور دوم از آستارا و سواحل دریای خزر به سمت اردبیل و بندر انزلی حرکت کرد و پس از تسخیر رشت و چند شهر مهم گیلان و مازندران، تا نزدیکی قزوین پیشروی نمود و در آنجا با نیروهای مستقر در آذربایجان به هم پیوست. محور سوم نیز از بندر ترکمن وارد خاک ایران شد و با تصرف گلستان و خراسان شمالی، پیشروی خود را تا سمنان ادامه داد. [۳]

از سمت جنوب، نیروهای انگلیسی حملات خود را از مناطق غرب و جنوب غربی ایران آغاز کردند. ژنرال سر ارجیبالد ویول، فرمانده کل نیروهای انگلیسی در خاورمیانه، شخصاً فرماندهی عملیات را بر عهده داشت و ستاد خود را در یک کشتی جنگی در خلیج فارس مستقر کرده بود. او چند روز پیش از آغاز حمله، به فرمانده نیروهای بریتانیایی مستقر در عراق دستور داده بود که برای تصرف مراکز نفتی خوزستان، کرمانشاه و همچنین بنادر و ایستگاه‌های راه‌آهن ایران آماده شوند. علاوه بر این، وی به ناوگان نیروی دریایی بریتانیا مستقر در خلیج فارس دستور داد نیروی دریایی ایران را که در خرمشهر متمرکز شده بود، منهدم کنند. [۴]

به این ترتیب بود که کشتی‌های جنگی انگلیسی تحت فرماندهی دریادار آربانتوت، نیروی دریایی تازه تأسیس ایران را هدف حملات شدید توپخانه قرار داده و یکی پس از دیگری کشتی‌های ایرانی را غرق کردند. با این حال، سربازان و ملوانان ایرانی با مقاومتی سرسختانه جلوی پیشرفت نیروهای انگلیسی را در تمام طول روز گرفتند. در این نبرد، فرمانده نیروی دریایی و ۶۵۰ افسر و ملوان ایرانی جان خود را از دست دادند. در نهایت، حوالی ساعت هشت شب، پالایشگاه آبادان به تصرف نیروهای انگلیسی درآمد. در همان زمان، پنج کشتی تجاری آلمان و سه کشتی ایتالیایی در بندر امام خمینی در حال تخلیه بار بودند که تحت حمله ناوگان جنگی بریتانیا قرار گرفتند. یکی از کشتی‌های آلمانی موفق شد خود را غرق کند، اما سایر کشتی‌ها توسط انگلیسی‌ها به تصرف درآمدند و این امر خیال آنها را از بابت مسدود کردن اروند رود و جلوگیری از عبور نفت راحت کرد. [۵]

در همین حال و همزمان نیروی هوایی متفقین به بمباران شهرهای ایران مشغول شد و با کمک نیروی دریایی و زمینی طرفین توانستند وارد خاک ایران شوند و خاک ایران را به لحاظ نظامی اشغال نمایند. به این ترتیب، ایران به اشغال نظامی دول متفق درآمد و رضاشاه مجبور شد از قدرت کناره‌گیری کند. [۶]

در مجموع باید گفت که نیروی دریایی ایران علی‌رغم شهامت و جسارتی که به خرج داد نتوانست در برابر متفقین چندان ایستادگی کند. در حقیقت، ایستادگی در برابر سه قدرت جهانی درگیر در جنگ دوم جهانی کاری نبود که نیروی دریایی تازه تأسیس ایران از پس آن بربیايد. نیرویی که نه تجهیزات متفقین را در اختیار داشت و نه تجربه جنگی آن چندان زیاد بود و نمی‌توانست حتی در کوتاه مدت در برابر نیروهای متفقین ایستادگی کند.

[۱] سمیه سوری و سمیرا بیگ مرادی، قوه بحریه خلیج فارس در دوره رضاشاه، همایش علمی- پژوهشی خلیج فارس، ۱۳۹۳، ص ۳۲۶-۳۲۷.

[۲] یرواند آبراهامیان، ایران بین دو انقلاب، ترجمه کاظم نیرومند، مرکز، ۱۳۷۷، ص ۱۶۰.

[۳] علی بهبهانی، پل پیروزی متفقین، زمانه، شماره ۲۴، ۱۳۸۳.

[۴] همان

[۵] همان

[۶] جمعی از نویسندگان، دومین همایش ایران و استعمار انگلیس، ج ۲، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۹۱، ص ۴۴۸.

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/۵۰۱۳۳/چنگ-ایران-تشریح-نقش-تحلیل>